

УДК 261.8

Вікторія Запорожець

Міжцерковна та державно-церковна діяльність УАПЦ у міжвоєнний період

Детально аналізується специфіка та особливості міжцерковної та державно-церковної діяльності. Доводиться, що міжцерковна діяльність УАПЦ у міжвоєнний період була зосереджена на діалозі з обновленцями, а також з різними релігійними православними рухами, які підтримували незалежність церкви та її україноцентричну позицію. Висвітлюється, що радянська влада задля зникнення УАПЦ використовувала як створення нових релігійних (православних) організацій, так і жорстоко переслідувала представників кліру та знищувала храми.

Ключові слова: УАПЦ, міжвоєнний період, міжцерковні стосунки, державно-церковні відносини, радянська влада

Viktorija Zaporozhets

Interchurch and church-state activities of UAOC in the interwar period

The specifics and peculiarities of interchurch and state-church activities of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church are analyzed. It is proved that interchurch activity of UAOC in the interwar period was focused on a dialogue with Renovatianist Church and various Orthodox religious movements that supported the independence of the church and its Ukrainian centered position. It is revealed that the Soviet government in an effort to make UAOC disappear used the creation of new religious (Orthodox) organizations and cruelly persecuted members of the clergy and destroyed churches.

Keywords: UAOC, interwarperiod, interchurch relations, church-state relations, the Soviet authorities

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що наразі у суспільній та політичній діяльності велике значення займають релігійні інституції та конфесії. В сучасних реаліях та чи інша позиція певної релігійної організації з приводу актуальних проблем призводить до відповідної реакції як можновладців, так і суспільства загалом. Тому стає доцільним розгляд історії державно-церковних відносин у вітчизняному просторі. Особливо стає цікавим аналіз відносин між церквами та державою в часи існування Радянського Союзу, зокрема і стосовно УАПЦ.

Наукові доробки, присвячені осмисленню функціонуванню УАПЦ у першій половині ХХ ст., а саме В. Бернацького, Л. Демидович,

А. Чучаліна та інших, становили теоретико-методологічну базу даної статті. Однак варто зауважити, що вищезначені розвідки здійснені в контексті історичної методології, тоді як комплексне релігієзнавче дослідження означеної проблематики наразі фактично є відсутнім.

Відповідно до цього мета даної статті – здійснити релігієзнавчий аналіз діяльності УАПЦ у міжвоєнний період в контексті її міжцерковних та державно-церковних відносин.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- 1) висвітлити міжцерковні відносини УАПЦ ;
- 2) дослідити еволюцію державно-церковних відносин УАПЦ з Радянським Союзом.

Перш ніж висвітлювати специфіку міжцерковних стосунків УАПЦ в досліджуваній період, варто зазначити, що українське православне духовенство та миряни поділялися на три групи:

а) прихильників патріаршої РПЦ , які лояльно становилися до Тимчасового уряду Росії та адміністрації Добровольчої армії, насторожено – до національних урядів України, вороже – до комуністичного режиму і представників «обновленських» церковних течій 1917–1930-х рр. Українські «тихонівці» визнавали необхідність модернізації церковного життя, але лише на канонічних засадах, з дотриманням рішень Помісного Собору РПЦ 1917–1918 рр. та Всеукраїнського церковного Собору 1918 р.;

б) духовенство та миряни Синодальної автокефальної (обновленської) та Соборно-Єпископської церков, створених за допомогою органів радянської влади для подальшого розколу РПЦ, а також духовенство «Діяльно-Христової Церкви» – для розколу УАПЦ. Вони брали участь в боротьбі проти «тихонівців» та «автокефалістів», а останні – проти інших православно-релігійних течій, порушуючи церковні канони;

в) прихильники УАПЦ , які через автокефалію планували демократизувати церковне життя, досягти гармонізації взаємин з державними структурами 1917–1920-х рр., а у 20-х роках – з органами радянської влади. Переважною частиною православних вірних вони сприймалися як розкольники, «самосвяти» та порушники церковних канонів. Їх програма з модернізації УПЦ багато в чому збігалася з

8. Державно-церковні відносини

програмами інших «обновленських» церков, але відрізнялася чітко визначеною національно-патріотичною спрямованістю, а діяльність – чисельними порушеннями церковних канонів та силовими методами підпорядкування православних парафій. За радянських часів УАПЦ завершила своє організаційне оформлення, визнала нову владу, але залишилась не визнаною ні владою, ні іншими православними церквами [1].

Відповідно до цього на початку міжцерковні відносини УАПЦ позначилися тим, що, з одного боку, її поява викликала сильну протидію традиціоналістського напрямку Руської православної церкви, але, з другого – отримала підтримку від обновленського крила, яке розглядало УАПЦ як споріднену течію. На помісному соборі Руської православної церкви 1923 р., підготовленому обновленцями у Москві, було визнано автокефалію православної церкви в Україні. Відродження Української автокефальної православної церкви, заснованої на національних засадах, з власним єпископатом та українською богослуж(ебною)бовою мовою, викликало надзвичайний ентузіазм серед православних українців. Протягом перших трьох років існування УАПЦ мала вже понад 30 єпископів, приблизно 1500 священників і дияконів та майже 1100 парафій [2].

Разом з тим варто зазначити, що, на думку вітчизняних дослідників, однією з причин короткого існування УАПЦ було те, що «вона часто претендувала на зверхність у відносинах з іншими церквами, не йшла на компроміси. На адресу інших церков у нашій країні та за кордоном висувалися звинувачення в еретизмі, атеїзмі. ВПЦР у дусі революційного радикалізму звернулася 1924 р. до всіх автокефальних православних церков світу з «Меморандумом», де говорилося, що шляхи християнської церкви з самого початку були хибними. Тому всі церкви повинні почати з «власного визволення», визволення з-під державного впливу, від усякої політики, всі (навіть католицькі) стати автокефальними, а потім приступити до творення «справжньої» Вселенської церкви. Збиралися навіть провести у Києві нараду з питань підготовки Всесвітнього собору православних церков, проте жодна з автокефальних православних церков світу не тільки не визнала УАПЦ, а навіть не відповідала на її «Меморандум». Сукупність усіх наведених причин призвела до того, що УАПЦ

не змогла сформувати стійкі структури і, враховуючи несприятливу для усіх релігійних організацій атмосферу в середині 30-х років, припинила свою діяльність» [3].

Необхідно також зазначити, що радянська влада переслідувала УАПЦ не лише жорстокими методами, але і в контексті міжцерковних стосунків. В цьому контексті можна згадати «створення Соборно-Єпископської церкви (Лубни, червень 1925 р.) на чолі з єпископом Павлом Погорілком. Оголошена автокефальною, вона повинна була в союзі з «обновленцями» посилити боротьбу проти «тихонівців» і УАПЦ, залучати до себе їх прихильників. Особливістю цієї церкви, діяльність якої спрямовувалась органами ДПУ, було те, що її прихильники надавали важливе значення «українізації» церковного життя» [1, с. 28].

Розглядаючи міжцерковні стосунки УАПЦ у міжвоєнний період, неможливо не оминати український православний рух на Західній Україні. Даний релігійний феномен пройшов складний і своєрідний шлях розвитку – від складової загальноукраїнського руху до нового етапу відродження Української церкви. «На початку 20-х років роль центру цього руху відіграло Володимирське духовне правління на чолі з О. А. Бордюговським, О. Д. Герштанським, Я. Пашкевичем та ін. За нових політичних обставин правління співробітничало з єпископом Крем'янецьким Діонісієм і у 1921 р. взяло активну участь у підготовці та проведенні Почаївського з'їзду. Він юридично закріпив право українців на рідну мову у відправах, засади демократизму на парафіяльному та єпархіальному рівнях, повернення місцевих традицій у церковне життя. Проте угода між керівництвом Православної церкви в Польщі та польською владою дозволила першому нехтувати вимогами українців, розмосковлення церкви в краї загальмувалось. На початку 20-х років припинено діяльність Володимирського правління. В результаті національно-церковний рух на Волині на чолі з А. Річинським став в опозицію до церковної влади та політики польського режиму.

Характерно, що у цей час серед провідників руху переважала орієнтація на Українську автокефальну православну церкву митрополита В. Липківського та її ідеологію. Луцький з'їзд 1927 р. показав, що національно-церковний рух повинен еволюціонувати, щоб мати

8. Державно-церковні відносини

змогу продовжити своє існування. Після болісної зміни персоналій у авангарді руху, на початку 30-х років з'явилися перспективи розмосковлення церкви. Нові лідери руху відмовилися від ідеї приєднання православних країв до УАПЦ митрополита В. Липківського і зосередили зусилля на досягненні так званої «внутрішньої автокефалії». Це означало, що українці погоджувалися на існуючий статус Православної церкви в Польщі, а натомість максимально реалізовували плани щодо українізації богослужінь, дерусифікації духовних навчальних закладів, активізували церковно-громадське життя» [4].

Перш ніж дослідити релігієзнавчий аналіз означеного вище питання, варто зауважити, що ми поділяємо критичний погляд О. Ігнатуші щодо державницької школи української історіографії, до якої належали такі видатні постаті, як А. Річинський, О. Лотоцький, Д. Дорошенко, О. Воронін, Н. Полонська-Василенко, І. Огієнко. Ці українські історики церкви, котрі ототожнювали українську націю з народом України і покладали в основу своїх концепцій критерій прихильності українців до УАПЦ як до ідеї української державності, на думку дослідника, в силу певних причин (обмеженість доступу до архівних джерел) не змогли об'єктивно пояснити релігійні рухи в поліетнічному та неукраїномовному середовищі, а головне – глибше проаналізувати сутність (причини, обставини, чинники впливу) православного церковного розділення. Тому їхні підходи в оцінках релігійної ситуації в Україні 1920–1930-х рр., за визначенням О. Ігнатуші, «вже не вдовольняють сучасного дослідника методологічно» [5, с. 7].

Коли з'явилась УАПЦ, то радянська влада використовувала її як механізм в боротьбі проти РПЦ. «Однак виявлена лояльність радянській владі не врятувала УАПЦ від репресій, тому що її діяльність за змістом і спрямованістю залишалась не лише церковно-релігійною, а й громадсько-політичною, яка об'єднувала національно-патріотичні кола православних українців. Залучаючи «автокефалістів» до боротьби проти «тихонівських» громад, партійні і радянські органи всіляко заважали поширенню «автокефального» руху, сприяли створенню в його середовищі у 1922–1925 рр. опозиційної групи «Братство Діяльно-Христової церкви» («ДХЦ»), яку очолювали агенти ДПУ.

Вже в середині 20-х рр. стало зрозумілим, що в православному просторі УСРР місця для УАПЦ не передбачалося» [1], а відтак її та її діячам почали закидати контрреволюцію, петлюрівщину і тому подібні «злочини» [6].

«Кампанія проти УАПЦ, зауважує О. Воронин, особливо розгорнулася після 1924 р. На адресу Церкви та її діячів сипались обвинувачення в націоналізмі, контрреволюції, «петлюрівщині». Восени 1925 р. в УАПЦ почали відбирати церкви у деяких містах. Були часті випадки заборони єпископам виїжджати протягом певного періоду з місця їхнього осідку та заборони проповідувати. Парафії УАПЦ обкладалися непосильними податками: у випадку неспроможності громади сплатити вимагану від неї суму, парафію закривали. У 1926 р. почались арешти єпископів і священників. Першою жертвою став популярний архієпископ Харківський Олександр Ярещенко. За необережний вислів про утиски з боку влади його заарештували і заслали до Середньої Азії.

У 1926 р. влада зосередила свою антицерковну кампанію на митрополиті Липківському, якого народ шанував, як новітнього пророка. Кампанія завершилася категоричною вимогою ДПУ, щоб на Другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у жовтні 1927 р. митрополита Василя було усунуто з керівного поста Церкви. Альтернативою було закриття собору владою і арешт митрополита Липківського та інших чільних діячів УАПЦ [7].

Зазначимо, що «в умовах дедалі зростаючого терору проти Церкви, учасники собору задовольнили вимогу ДПУ, сподіваючись, що цим вони врятують існування Церкви. Митрополитом обрано Миколу Борецького. Церкву на якийсь час залишили у спокої, і вона пішла шляхом нового духовного розвитку. Любов народу до Рідної Церкви ставала дедалі сильнішою. Продовжувалась праця над упорядкуванням та поширенням богослужбового чину. З початку 1927 р. виходив друкований орган Церкви, журнал «Церква і життя», але влада дозволила видати лише 7 номерів.

«Відлига» тривала недовго. Фактично, влада ніколи не припиняла боротьби проти Церкви на парафіяльному рівні, намагаючись зламати віруючих конфіскаційними податками, всезростаючою антицерковною пропагандою, утисками й арештами священників. У 1929 р.

8. Державно-церковні відносини

гоніння проти місії УАПЦ розгорнулись з великою інтенсивністю. В середині року відновились масові арешти. Заарештовано кількох єпископів, близько 700 священників та численних провідних світських діячів Церкви. Митрополитові Миколі Коряцькому заборонили виїздити з Києва, за ним постійно сліdkували ГПУ» [7].

Також треба наголосити, що задля надання «ліквідації Церкви характеру законності, вирішено пов'язати її з підпільною самостійницькою організацією СВУ (Спілка Визволення України), яку нібито викрило тоді ДПУ. Серед заарештованих у зв'язку з причетністю до цієї організації був Володимир Чехівський, його брат, священник Микола Чехівський і видатний церковний діяч з Полтави Костянтин Товкач. Слідчі ДПУ намагались довести, що УАПЦ знаходилась під безпосереднім контролем СВУ, а її діячі брали участь у підготовці повстання для повалення радянської влади. Процес СВУ, що відбувався у березні-квітні 1930 року, закінчився так, як це наперед вирішила влада. Усіх 45 підсудних визнано винними і засуджено на різні терміни ув'язнення. Володимира Чехівського засуджено до 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією, його брата отця Миколу – до 3 років. Під час їхнього перебування у в'язниці їм без суду збільшили терміни засуду, а в 1937 році обох розстріляли. Родини мучених були повідомлені про їхню долю» [7].

Наостанок слід зазначити, що станом на 1941 р. живими залишились 1 єпископ і 270 священників, а решта були винищені. Відродження УАПЦ відбулося на соборах 1989 р. у Львові та 1990 р. у Києві. Уперше в історії українського православ'я було обрано патріарха. Ним став М. Скрипник. З часом, як виявилось уже в добу гласності і перебудови, справа СВУ була спровокована владою з метою винищення цвіту української інтелігенції. У 1989 р. Прокуратура Української РСР, розглянувши матеріали слідства і процесу, зробила висновок про безпідставність обвинувачень. Верховний Суд УРСР скасував вирок суду та реабілітував усіх засуджених.

Таким чином, проаналізувавши міжцерковні та церковно-державні відносини Української автокефальної православної церкви у міжвоєнний період, можемо зробити наступні висновки:

міжцерковна діяльність УАПЦ у міжвоєнний період була зосереджена на діалозі з оновленнями, а також з різними релігійними

православними рухами, які підтримували незалежність церкви та її україноцентричну позицію.

Разом з тим радянська влада хоча на початку і сприяла даній релігійній організації, проте з часом задля її ліквідації використовувала як створення нових релігійних (православних) організацій, так і жорстоко переслідувала представників кліру УАПЦ та знищувала їх храми.

1. Силантьєв В. І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України / В. І. Силантьєв. — Х., 2005. — 38 с.
2. Історія релігій в Україні : навч. посіб. / за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. — К. : Знання, КОО, 1999. — 288 с.
3. Поцулко О. А. Еволюція автокефального руху в Україні (1917–1936 рр.) / О. А. Поцулко // Наука. Релігія. Суспільство. — 2008. — № 2. — С. 217–218.
4. Борщевич В. Українська православна церква на Волині у 1920–40-х рр. [Електронний ресурс] / В. Борщевич. — Режим доступу: http://www.national.org.ua/library/cerkwa_na_wolyni.html.
5. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX – 30-ті рр. XX ст.) / О. М. Ігнатуша. — Запоріжжя : Поліграф, 2004.
6. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя кліру на початку XX ст. / А. Зінченко. — К. : Фаренгейт, 1997. — С. 120–122.
7. Воронин О. В. Утиски і гоніння. Історичний шлях УАПЦ [Електронний ресурс] / О. В. Воронин. — Режим доступу: <http://patriarchia.org.ua/istoriya-uapc-chastina-8-novitnye-vidrodzh/?lang=ru>.